

MACIEJ MUSKAŁA

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

AMERYKAŃSKIE I ANGIELSKIE WZORY STRATEGII AWERSYWNYCH

ABSTRACT. Muskała Maciej, *Amerykańskie i angielskie wzory strategii awersywnych* [American and English examples of aversive strategies implementation]. Studia Edukacyjne nr 21, 2012, Poznań 2012, pp. 63-78. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2485-3. ISSN 1233-6688

This paper presents examples of activities referring to aversive strategies applied in USA: boot camps and England: High-Intensity Training HIT. It introduces general assumptions and principles operating this penitentiary systems as well as critically evaluates the reasonability of its application.

Key words: boot camps, High-Intensity Training HIT, rehabilitation of youth offenders, aversive strategies:

Wprowadzenie

Przestępczość to zagadnienie, które ze względu na swój wymiar społeczny od lat pozostaje w orbicie zainteresowań kryminologów, socjologów, pedagogów i co szczególnie ważne polityków. Wszak dziś, w dobie ponowoczesności, gdzie głos ekspertów już dawno przestał mieć znaczenie¹ i ginie wśród przeciwstawnych (równoważnych – sic!) głosów „przeciętnego”, statystycznego obywatela, prawodawca stając się ostateczną wyrocznią co do sposobu reakcji na wszelkie problemy społeczne, bardziej wsłucha się w głos i postulaty tych drugich. A że stoją one w zasadniczej sprzeczności z dotychczasowym dorobkiem naukowym pozostaje bez znaczenia, najważniejsze, że odpowiadają na zapotrzebowanie społeczne, a to pozwoli zdobyć kilka punktów procentowych w kolejnych wyborach. Ta krótkoterminowa polityka reagowania na często populistyczne, najgłośniejsze poglądy nie ma i nie musi mieć nic wspólnego ze skutecznością, wszak nie to jest przedmiotem zainteresowania prawodawcy/polityka.

¹ J. Pratt, *Penal populism*, London-New York 2007.

Wśród zrodzonych na takim podejściu strategii reagowania na przestępczość jest strategia doświadczeń awersywnych, która szczególnie w dwóch ostatnich dekadach ubiegłego wieku zyskała duże uznanie. Szczególną popularność zdobyła ona na gruncie amerykańskim, ale zadomowiła się również w krajach europejskich. Jej głównym założeniem jest poddanie osadzonych przestępców² skrajnie rygorystycznej dyscyplinie, opartej na wzorach militarnych. „Techniki te są zaprojektowane, aby wzmacniać strach, degradację, ponizienie i dyscyplinę oraz szacunek dla autorytetu w celu narzucenia pełnego podporządkowania”³. A zatem, jak widać, interwencja jest nastawiona głównie na czynniki niekryminogenne, które nie mają większego wpływu na poziom powrotności do przestępstwa⁴. I choć refleksja na temat małej skuteczności i wbrew pozorom wysokich kosztów przedostała się w XXI wieku do świadomości prawodawcy, wpływając na zmianę dotychczas prowadzonej polityki karnej⁵, placówki odwołujące się do tej strategii nadal funkcjonują w systemach oddziaływań korekcyjnych, czego przykładem mogą być amerykańskie *boot camp*'s, czy próby podejmowane w Anglii, w ramach High-Intensity Training.

Amerykańskie *boot camp*'s – obozy dyscyplinujące

Pierwszy *boot camp*, nazywany również inkarceracją szokową (*shock incarceration*), reżimem dyscyplinarnym (*regimented discipline*) lub intensywną inkarceracją (*intensive incarceration*), na terenie Stanów Zjednoczonych powstał w 1983 roku w Georgii. Idea oddziaływania poprzez rygorystyczną dyscyplinę, opartą na militarnych wzorcach, mającą wywołać

² Strategia ta rozwinęła się jako reakcja na przestępczość dorosłych, dopiero z czasem przeniesiono ją na grunt systemów dla nieletnich.

³ B. Goldson, J. Muncie, hasło – *boot camp* – *Dictionary of Prisons and Punishment*, eds Y. Jewkes, J. Bennett, s. 27.

⁴ Czynniki niekryminogenne występują w biografiach osób w konflikcie z prawem, ale badania nie wskazują ich bezpośredniego związku z popełnianiem przestępstw. Na podstawie badań zidentyfikowano również czynniki kryminogenne, w przypadku których istnieje bezpośredni związek z przestępstwem; zob. więcej: D.A. Andrews, J. Bonta, *The Psychology of Criminal Conduct*, Ottawa 2010.

⁵ Obok polityki prowadzącej do masowej prizonizacji (*mass imprisonment*) rozwija się podejście „what works”, stanowiące „sumę wiedzy na temat skutecznych sposobów ograniczania recydywy” (B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, Probacja, 2010, nr 1, s. 116). Na gruncie prawodawczym ostatnie lata przynoszą regulacje zapowiadające nowy etap w polityce karnej Stanów Zjednoczonych, czego przykładem może być podpisana jeszcze przez prezydenta Georga Busha Jr Ustawa Second Chance Act of 2007: Community Safety Through Recidivism Prevention. (Szerzej na temat celów i tła społecznego Second Act of 2007 zob: M. Płatek, *Nowy etap w dyskusji nad karą pozbawienia wolności*, Państwo i Prawo, 2009, nr 1, s. 32-37).

wstrząs w przestępcach, znajdowała coraz więcej zwolenników, co doprowadziło do szybkiego przyrostu tego typu instytucji. Na otwarcie kolejnych nie trzeba było długo czekać. Już rok później powstał obóz w Oklahomie⁶. Po dziesięciu latach było ich już 59 w 29 stanach⁷. W roku 2000 liczba ta wzrosła do blisko stu, zarówno publicznych (w tym 3 federalne i 87 stanowych), jak i prywatnych (5). Swoim oddziaływaniem obejmowały 12 751 kobiet i mężczyzn (wyłącznie dla kobiet było 11, koedukacyjnych 17, pozostałe 67 to obozy męskie)⁸.

Choć pomysł takiego traktowania osób naruszających porządek prawny od samego początku budził liczne zastrzeżenia, szybko znalazł naśladowców również w systemie oddziaływań wobec nieletnich. Pierwszy obóz dyscyplinujący dla tej kategorii wiekowej został założony w 1985 roku w Orleans Parish, w Luizjanie. Kiedy Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP)⁹ publikuje *“Issues and Trends in State Juvenile Justice Reform” in Juvenile Justice Reform Initiatives in the States, 1994-1996* – postulujący modernizację systemu resocjalizacji nieletnich – w dziesięciu stanach (Alabama, Kalifornia, Kolorado, Indiana, Iowa, Luizjana, Massachusetts, Missisipi, Nowy Jork i Ohio) funkcjonują już obozy dla nieletnich. Mimo wątpliwych wyników programów realizowanych w tych obozach, podobne placówki powstają w innych stanach¹⁰. Tempo ich rozwoju jest jeszcze większe niż w przypadku placówek dla osób dorosłych¹¹; w roku 2003 było ich już 56. Podobnie jak tam, organy prowadzące mają różnorodny charakter, przy czym proporcjonalnie więcej pozostaje w rękach prywatnych zarządców (18)¹². Wydaje się jednak, że wprowadzenie tego typu placówek do systemu w USA było w dużej mierze odpowiedzią na oczekiwania i nastroje społeczne, o których była już mowa, niż koniecznością, jak można jeszcze argumentować w przypadku dorosłych. System resocjalizacji nieletnich, mimo zwiększenia się populacji osób w tym wieku, dokonujących czynów zabronionych, nie odczuwał jeszcze w latach osiemdziesiątych, kiedy zaczęły powstawać pierwsze obozy dla tej kategorii sprawców czynów zabronionych, problemu drastycznego wzrostu populacji, jaki miał miejsce w przypadku dorosłych. Powsta-

⁶ A. Bałandynowicz, *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002, s. 163.

⁷ D. Marsteller, *Manatee’s boot camp in trouble Facility struggling with rate of recidivism, budget deficit*, 2006. Art. dostępny: www.rickross.com/reference/teenboot/teenboot51.html.

⁸ *Census of State and Federal Correctional Facilities*, 2000.

⁹ OJJDP – Biuro do Spraw Przestępczości Nieletnich i jej Zapobiegania.

¹⁰ J. Tyler, R. Darville, K. Stalnaker, *Juvenile boot camps: a descriptive analysis of program diversity and effectiveness*, *The Social Science Journal*, 2001, vol. 38, s. 448.

¹¹ Osoby do 18. roku życia stanowią ok. 24% populacji.

¹² *Juvenile Offenders and Victims*, 2006 – National Report.

wanie ich nie było również wynikiem krytycznych analiz, a raczej – jak się okazało – naiwną nadzieją na skuteczność szoku.

Literatura dotycząca boot campów jest stosunkowo obszerna¹³; na stronach internetowych *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention* czy *National Institute of Justice* można odszukać liczne raporty podsumowujące działalność tego typu placówek. W polskiej literaturze szereg opracowań na ten temat przedstawia prof. A. Bałandynowicz¹⁴.

Czym zatem są boot campy? Okazuje się, że odszukanie jednoznacznej i powszechnie akceptowanej definicji nie jest proste. Te, które najczęściej są cytowane mają charakter opisowy, a jako przykład niech posłuży definicja zamieszczona w raporcie *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*¹⁵. Zdaniem autorów tego dokumentu, jest to placówka przeznaczona dla osób powstrzymujących się od stosowania przemocy (przestępstwa, których dokonali nie mogły być przestępstwami ciężkimi z użyciem przemocy, broni, czy doprowadzić do śmierci lub poważnego okaleczenia, ani być przestępstwem seksualnym), czas pobytu nie przekracza 6 miesięcy, uczestnicy są poddani surowej dyscyplinie (w swym zamyśle wzorowanej na wojskowej), wysiłkowi fizycznemu i pracy, biorą udział w zajęciach oświatowych, zawodowych – podnoszących ich kwalifikacje i różnego rodzaju zajęciach rehabilitacyjno-terapeutycznych (w tym stosując polską nomenklaturę – resocjalizacyjnych). Ostatnim elementem definiującym jest opieka postpenitencjarna, jako krańcowy etap oddziaływania. W pracy z podopiecznym można zatem wyróżnić cztery etapy: selekcji, program podstawowy (sześciomiesięczny lub krótszy¹⁶), przygotowanie do opuszczenia i pomoc następcza. Najbardziej widocznym elementem programu jest sam etap podstawowy; te 90 dni zaprojektowanych tak, by rozbudzać wewnętrzną dyscyplinę, odpowiedzialność, poczucie własnej wartości, umiejętność pracy w zespole. Osiąga się to poprzez militarną strukturę, dyscyplinę i ćwiczenia fizyczne, ale także edukację, doradztwo, terapię.

Trudności definicyjne wynikają z wielkiej różnorodności programów realizowanych w obozach. Odwołują się one do rozlicznych aspektów, wliczając w to wydawałoby się tak fundamentalne dla istnienia boot campów

¹³ Zob.: D.L. MacKenzie, G.S. Armstrong, *Correctional boot camps: Military Basic Training or a Model for Corrections?* SAGE 2004.

¹⁴ A. Bałandynowicz, *Probacja*; teźże, *System probacji – kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania*, Prokuratura i Prawo, 2005, nr 12.

¹⁵ M. Peters, D. Thomas, Ch. Zamberlan, *BOOT CAMPS for Juvenile Offenders Program Summary*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention 1997, s. 3.

¹⁶ Również w tej kwestii można zauważyć dużą różnorodność; por.: A. Bałandynowicz, *Probacja*, s. 180. Ciekawostką niech będzie fakt, że w Orleans Parish program trwał 300 dni.

kwestie, jak: poziom dyscypliny czy militarnego charakteru, ale także wieku, rodzaju popełnionego czynu, pojemności, intensywności oddziaływań edukacyjnych i terapeutycznych, doboru personelu¹⁷, czy form i zakresu pomocy następczej. Analiza Raportu National Institute of Justice NIJ (Państwowy Instytut Sprawiedliwości)¹⁸ pozwala sformułować wniosek, iż ze względu na nasilenie występowania poszczególnych elementów programów można mówić o trzech zasadniczych typach obozów dyscyplinujących: militarnym, resocjalizacyjnym (*the rehabilitative approach*) i edukacyjno-zawodowym. Odnajdujemy zatem programy, które są nastawione w zasadzie tylko na wykorzystywanie dyscypliny wojskowej w nadziei, że doprowadzi to do pozytywnej zmiany. Niekiedy zaufanie to przybiera wręcz skrajną postać, jak w przypadku programu JAWS (*Juvenile All Weekend Supervision*), gdzie władze stanu Arizona wraz z Korpusem Piechoty Morskiej Armii Stanów Zjednoczonych organizują swoiste programy resocjalizacyjne prowadzone przez instruktorów wojskowych, które trwają... weekend¹⁹. Ale mamy też szereg nowych programów, czy wręcz programów nowej generacji nastawionych mniej na karanie i dryl wojskowy, a bardziej na edukację i terapię²⁰, w których procentowy udział czasu poświęconego na nauczanie, doradztwo, leczenie przekracza znacznie czas musztry, treningu i pracy fizycznej²¹.

Boot campy różnią się również z uwagi na przeznaczenie. Spotykamy mieszczące się w tzw. formule *front-end*, będące alternatywą dla kary pozbawienia wolności (Model I), ale i takie, do których trafia się już w trakcie odbywania kary tzw. *back-end*, a pomyślnie zakończenie programu ma umożliwić złagodzenie warunków odbywania kary bądź możliwość uzyskania warunkowego przedterminowego zwolnienia (Model II).

¹⁷ Niektóre obozy próbują zrównoważyć militarny charakter placówki zatrudnianiem przede wszystkim osób z przygotowaniem terapeutycznym, inne zaś przeciwnie – tylko z doświadczeniem wojskowym. Zob. np.: B.B. Bourque et al., *Boot Camps for Juvenile Offenders: An Implementation Evaluation of Three Demonstration Programs. A Final Summary Report Presented to The National Institute of Justice* – tekst dostępny na stronie <http://www.ncjrs.gov/txtfiles/bootjuv.txt>

¹⁸ *Correctional Boot Camps: A Tough Intermediate Sanction*, Research Report, red. D.L. MacKenzie, E.E. Hebert, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice 1996.

¹⁹ Liczne opracowania poddające weryfikacji działania oparte na koncepcji „ostrej terapii szokowej” kwestionują ich skuteczność. Zob. B. Stańdo-Kawcka, *Zapobieganie przestępczości nieletnich w świetle evidence based Policy*, [w:] *W kręgu prawa nieletnich*, red. P. Hofmański, S. Waltoś, Warszawa 2009, s. 160 i literatura tam cytowana.

²⁰ Za: J. Tyler, R. Darville, K. Stalnaker, *Juvenile boot camps*, s. 449.

²¹ Przykładami takich rozwiązań są np. programy realizowane w boot campach w Luizjanie, Nowym Jorku czy Illinois; zob: D. Ambrose, *Research Into High-Intensity Training (HIT) with Young People*, [w:] *Psychological Research in Prisons*, red. G.J. Towl, Wiley-Blackwell 2006, s. 132-133.

Tabela 1

Modele boot campów

BOOT CAMP MODEL I	BOOT CAMP MODEL II
Boot campy stosowane jako alternatywa dla inkarceracji – strategia początkowa/model początkowy (<i>front-end diversion from incarceration</i>)	Boot campy stosowane jako odejście od inkarceracji – strategia końcowa/model końcowy (<i>back-end diversion from incarceration</i>)
Osoby skazane są kierowane bezpośrednio przez sądy do boot campu i zazwyczaj jest to warunek nadzoru kuratorskiego (probacji). Osoby łamiące warunki probacji lub wyroku mogą zostać umieszczone w boot campie w miejsce aresztu lub więzienia za złamanie warunków dozoru.	Osoby kierowane do boot campu są wybierane spośród nowo osadzonych w areszcie lub więzieniu, którzy zgłaszają się na ochotnika w zamian za skrócenie wyroku. Osobom tym może zostać wskazany określony okres czasu z wyroku, jaki mają spędzić w boot campie. Osoby, co do których stosuje się oddziaływania oparte na strategii końcowej zazwyczaj uzyskują nadzór kuratorski.

Źródło: G. Caputo, *Intermediate Sanctions in Corrections*, Denton, Texas 2004, s. 60.

Trzeba jednak wyraźnie wskazać, że taka idea oddziaływania resocjalizacyjnego jest kontrowersyjna z wielu powodów. W zasadzie, na każdym wymienionym etapie trwania programu można doszukać się licznych mankamentów, które dezawuuują ten sposób oddziaływania. Na etapie selekcyjnym istnieje ryzyko, że do programu zostaną zaklasyfikowane osoby o niewielkim stopniu demoralizacji, dla których taka restrykcyjna forma wcale nie wydaje się adekwatna. Natomiast, w stosunku do sprawców o wysokim stopniu niedostosowania społecznego obozy dyscyplinujące mogą być i – jak pokazują liczne analizy – są tylko pozornie uwodzicielską alternatywą dla resocjalizacji. W sytuacji, kiedy personel ustala, kto może przekroczyć bramy obozu, takie osoby nie będą wybierane. Czy to w obawie przed niską skutecznością proponowanych oddziaływań, czy wręcz nieumiejętnością poradzenia sobie z nimi²².

Jednakże, jaki by nie był dobór uczestników programu, wyniki i tak są, mówiąc eufemistycznie, niezadowolające. Analizy z połowy lat dziewięćdziesiątych powstrzymywały się od jednoznacznych wniosków co do stopnia recydywy, powołując się na nowatorskość rozwiązań realizowanych w boot campach, a zwłaszcza zbyt krótki czas, jaki upłynął od opuszczenia placówek przez uczestników programów. Kolejne lata przynoszą jednak zmianę w tym zakresie. Z metaanaliz opracowanych na początku wieku wyni-

²² A.R. Gover, D.L. MacKenzie, G.J. Style, *Boot camps and traditional correctional facilities for juveniles. A comparison of the participants, daily activities, and environments*, *Journal of Criminal Justice*, 2000, vol. 28, s. 54.

ka wyraźnie, że obozy w tym zakresie nie spełniają pokładanych w nich nadziei. Poziom recydywy nie jest niższy, niż przy zastosowaniu innych środków izolacyjnych i oscyluje w granicach 44-47%²³. W większości wypadków, wraz ze zniknięciem bardzo restrykcyjnej kontroli zewnętrznej, sprawcy w swoich środowiskach wracali do starych nawyków funkcjonowania, a „modelowanie agresywnych zachowań i wzmacnianie więzi grupowych pomiędzy przestępcami mogło zwiększać poziom powrotu do przestępstwa”²⁴. Ostatnie analizy odwołujące się do *Risk-Need-Responsivity Model* przedstawiają boot camp jako przykład programu zorientowanego na czynniki niekryminogenne²⁵, a zgodnie z regułą potrzeb interwencja resocjalizacyjna winna koncentrować się tylko na czynnikach kryminogennych, gdyż w innych przypadkach nie powoduje spadku recydywy.

Czas pobytu w obozach dyscyplinujących nie był jednoznacznie czasem straconym. Boot campy mogą się pochwalić pozytywnymi osiągnięciami, zwłaszcza w zakresie odrabiania, powszechnych wśród wychowanków, zaległości edukacyjnych. Wielu wychowanków przystępowało i zdawało egzamin GED²⁶. Jakkolwiek odsetek wychowanków przystępujących do tego sprawdzianu w większości obozów był niższy niż w tradycyjnych placówkach resocjalizacyjnych²⁷, to i tak wyniki te należy traktować jako sukces. Porównywanie ich z grupą kontrolną z typowych zamkniętych instytucji resocjalizacyjnych nie jest w pełni metodologicznie poprawne. Należy pamiętać o mniejszej liczbie personelu, a zatem mniejszej możliwości indywidualizacji oddziaływań oraz nade wszystko o czasie przygotowań do egzaminu, który w przypadku tradycyjnych placówek był kilkakrotnie dłuższy.

Generalnie można jednak powiedzieć, za Deborah Kilgore i Susan Meade, że chłopcy (obiektem badań był obóz dla chłopców w Iowa) uczą się dużo, ale głównie nie tego, co było oficjalnie zamierzone²⁸. Ta niespójność między celem a wynikiem jest przejawem powszechnego problemu rozbież-

²³ Por. D.L. MacKenzie, D.V. Wilson, S.B. Kider, *Effects of correctional boot camps on offending*, Annals of the American Academy of Political and Social Science, 2001, vol. 578, s. 126-143.

²⁴ B. Stańdo-Kawecka, *O koncepcji resocjalizacji*, 2010, s. 118.

²⁵ Patrz przypis 2.

²⁶ Egzamin GED (*Test of General Educational Development*) jest powszechnie uznawany za odpowiednik dyplomu ukończenia szkoły średniej. Składa się on z pięciu działów: angielski (angielski I: gramatyka, składnia i ortografia; angielski II: esej), analiza tekstu, nauki społeczne, nauki ścisłe, matematyka (matematyka I: z użyciem kalkulatora i matematyka II: bez użycia kalkulatora). Więcej na ten temat zob. np. na oficjalnej stronie American Council on Education: <http://www.acenet.edu/AM/Template.cfm?Section=GEDTS>

²⁷ A.R. Gover, D.L. MacKenzie, G.J. Style, *Boot camps*, s. 62.

²⁸ D. Kilgore, S. Meade, *Look What Boot Camp's Done for Me*, Journal of Correctional Education, 2004, vol. 55, no. 2.

ności pomiędzy teorią a praktyką. Funkcjonowanie w tak silnie totalnej instytucji pociąga za sobą wszelkie, od dawna znane negatywne skutki²⁹. Analiza sposobów adaptacji do sytuacji izolacji w boot campach, opisanych przez wyżej wymienione autorki, odpowiada w dużej mierze tym, co blisko pięćdziesiąt lat temu opisał Erving Goffman³⁰.

Kolejne głosy krytyczne, odnoszące się do etapu programu podstawowego (obozowego), dotyczą samej istoty obozu dyscyplinującego, a mianowicie oparcia go na modelu wojskowym i opinii, iż militarna atmosfera miałyby być katalizatorem zmian w przestępczym zachowaniu. Psycholodzy, należący do głównych krytyków, sądzą, że leczenie i terapia wymagają pozytywnych międzyludzkich stosunków, nie zaś konfrontacyjnego środowiska obozów dyscyplinujących³¹.

Etap przygotowania do powrotu do środowiska i pomoc w reintegracji stanowią kolejne fazy programu, pod adresem których padają liczne słowa krytyki. Jednak liczba kontaktów ze środowiskiem zewnętrznym, zwłaszcza rodzinnym, które ma tworzyć podstawę do dalszego prawidłowego funkcjonowania już poza murami placówki, jest ograniczona do minimum. A jak pokazują rozliczne badania, bez wsparcia ze strony najbliższego środowiska, nawet ewentualne pozytywne skutki pobytu w obozie zostaną szybko zneutralizowane i uczestnicy programu powrócą do starych wzorów zachowania.

W tym kontekście nawet potencjalne korzyści finansowe, jakie płyną z funkcjonowania tego typu placówek, są bez znaczenia. Potencjalne czy ewentualne, gdyż i one nie są tak oczywiste. Jeśli obozy dyscyplinujące stanowią alternatywę dla innej formy resocjalizacji w środowisku zamkniętym, to owszem, choćby ze względu na krótszy czas i mniejszą liczbę personelu, pod względem wydatków zwyciężają z nimi. Jeśli jednak do obozów trafiają osoby, często ze względu na zapotrzebowanie społeczne, a nie wymogi oddziaływań, które w innej sytuacji trafiliby pod nadzór kuratora – koszty są niewspółmierne wyższe³². Nie dziwi zatem fakt, że niektóre stany bardzo szybko zaczęły modyfikować programy obozów, a nawet wycofywać się z tego eksperymentu.

Od początku tego wieku negatywne głosy zakreślały coraz szersze kręgi, docierając do coraz większej rzeszy specjalistów i co chyba ważniejsze – decydentów. W 2003 roku został opracowany specjalny raport dla Kongresu Stanów Zjednoczonych, w którym zawarto w dużej mierze krytycz-

²⁹ Zob. M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2003; M. Kosewski, *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*, Warszawa 1985.

³⁰ Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975.

³¹ Za: A.R. Gover, D.L. MacKenzie, G.J. Style, *Boot camps*, s. 54.

³² Por. J. Tyler, R. Darville, K. Stalnaker, *Juvenile boot camps*, s. 450.

ne opinie o tej formie oddziaływania. Stanowisko głoszące, że boot campy w stylu wojskowym nie rozwiązują problemów, a wręcz mogą powodować jeszcze większe przyjęto na Kongresie NIH – *National Institutes of Health* (Państwowe Instytut Zdrowia) w Maryland w 2004 roku³³.

Angielski *High Intensity Training* (HIT)

Idea włączenia strategii awersywnych, bliskich boot campom, do angielskiego systemu oddziaływań wobec młodocianych przestępców zrodziła się w połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. W wyniku wizyty złożonej w 1994 roku w USA ówczesnego ministra spraw wewnętrznych Michaela Howarda i zapoznania się z ideą i funkcjonowaniem obozów dyscyplinujących został powołany zespół badający możliwość wprowadzenia podobnych rozwiązań w ramach *Prison Service*. Opracowany system miał wykorzystać pozytywne elementy boot campów, ale co jest wielokrotnie podkreślane w literaturze – nie miał być jedynie kopią rozwiązań amerykańskich. Grupa projektowa po dokonaniu przeglądu literatury na temat skuteczności boot campów oraz innych form terapii szokowej i stwierdzeniu, że sam reżim wojskowy ma niewielki wpływ na wielkość recydywy, zaprojektowany system oparła głównie na zasadach „what works”, gdzie edukacja, doskonalenie zawodowe oraz programy ukierunkowane na rozwijanie umiejętności życiowych i myślenie, stanowią istotę oddziaływania.

Elementy konstytuujące reżim obejmują:

1) planowanie wyroków, aby w jak najlepszy sposób wykorzystać czas w zakładzie i po wypuszczeniu na wolność, w czasie pozostawania pod nadzorem kuratorskim;

2) pracę w grupie, ukierunkowaną na zapobieganie zachowaniom przestępczym oraz zachęcanie do analizy swego zachowania i wpływu na nich samych oraz innych;

3) wykorzystanie presji grupowej do wzmacniania konformizmu i pozytywnego stosunku do zmiany;

4) edukację dla tych, których podstawowe umiejętności szkolne (czytania, pisanie, liczenia) znajdują się na bardzo niskim poziomie;

5) kształcenie zawodowe oparte na narodowych standardach kwalifikacyjnych;

6) zaangażowanie nadzoru kuratorskiego w opiekę, w celu zapewnienia płynnego przejścia z aresztu pod nadzór sprawowany w społeczności lokalnej, w której jednostka żyje³⁴.

³³ NIH State-of-the-Science... 2004.

³⁴ D.P. Farrington et al., *Evaluation of two intensive regimes for young offenders*, Home Office Research Study, 2002, 239, s. 2.

System/program pod nazwą *High Intensity Training* (HIT) zaczął funkcjonować w Thorn Cross YOI in Cheshire³⁵ w czerwcu 1996 roku³⁶. Był przeznaczony dla młodocianych w wieku 18-21 lat, mających do odbycia około sześciu miesięcy kary pozbawienia wolności, spełniających kryteria odbywania jej w zakładach otwartych³⁷ oraz psychicznie i fizycznie zdolnych do podołania reżimowi. Więzienny dzień, rozpoczynający się musztrą, to szesnaście (od 6.00 do 22.00) godzin dokładnie zaplanowanej w programie aktywności³⁸.

HIT jest trwającym 25 tygodni programem, składającym się z pięciu faz, po pięć tygodni każda. W każdej fazie bierze udział maksymalnie 14 przestępców, rekrutowanych do programu w odstępach pięcioletnich. Każda z pięciu faz skoncentrowana jest na specyficznym aspekcie i temacie, ukierunkowanym na zmniejszenie ryzyka przestępczości w przyszłości. Przechodzenie do kolejnej fazy nie było jednak uzależnione od realizacji i osiągnięcia wyznaczonych celów. Osadzeni nosili uniformy/mundury w quasi-wojskowym stylu, krótkie skórzane kurtki oraz różnokolorowe naramienniki na koszulach, oznaczające etap/fazę programu, w której się znajdują oraz buty wojskowe.

Etap 1: Wstępna ocena – *Initial assessment*. Pierwsze pięć tygodni zostało ukierunkowanych na ocenę edukacyjnych, fizycznych, osobistych i behawioralnych potrzeb każdego młodocianego przestępcy rozpoczynającego program. W jego ramach zapewniona jest podstawowa edukacja (włączając w to również trening fizyczny), np. w zakresie kształtowania i rozwoju umiejętności czytania i pisania. HIT opiera się na systemie „zarządzania” skazanymi, wprowadzony przez służby więzienne (w którym specyficzne oddziaływania – dogłębna opieka, przeciwdziałanie zachowaniom przestępczym i inne cele są formułowane indywidualnie dla danego więźnia). Ostatni

³⁵ Thorn Cross został utworzony w grudniu 1985 roku jako zakład otwarty dla nieletnich, w miejsce wcześniejszej bazy lotniczej Królewskiej Marynarki Wojennej, która po wojnie została przekształcona w otwarte więzienie dla dorosłych. Młodociani przestępcy przebywali w nim do maja 2008 roku, po czym zmieniono jego funkcję na ośrodek dla młodych dorosłych w wieku 18-25 lat. Obecnie jest to placówka z reżimem dla młodych dorosłych w wieku 18-21 lat, dorosłych w wieku 21-25 lat oraz programem HIT, który został utworzony w czerwcu 1996 roku.

³⁶ Na podstawie podobnych wzorów, choć przy zwiększonym udziale oddziaływań opartych na reżimie wojskowym niż to miało miejsce w Thorn Cross, utworzono w Colchester *Military Corrective Training Centre* – MCTC. W ośrodku tym nie przykładano takiej wagi do dorobku i założeń „what works”, a koncentrowano się raczej na rygorze i dyscyplinie. Podejście takie wynikało z założenia, że narzucona dyscyplina prowadzi do samodyscypliny.

³⁷ Na temat kryteriów odbywania kary pozbawienia wolności w różnych typach zakładów zob. m.in: M. Muskała, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w angielskim systemie penitencjarnym*, Przegląd Więziennictwa Polskiego, 2012, nr 76/77.

³⁸ D. Ambrose, *Research Into High-Intensity Training*, s. 134.

tydzień etapu 1 stanowi kurs w Snowdonii lub w rejonie Lake, którego zadaniem jest wzmacnianie spójności grupowej i budowanie drużyny w trudnych oraz wymagających warunkach środowiska, w jakim się on odbywa.

Etap 2: Kształtowanie podstawowych umiejętności – *Basic skills*. Następne pięć tygodni programu koncentruje się na zajęciach klasowych, w których młodociani przestępcy pracują nad zdobyciem kompetencji wpisanych w narodowe ramy kwalifikacyjne; rozpoczynają się one od programu podstawowych umiejętności życiowych i społecznych (np. zarządzania finansami, ubieganiem się o pracę, udziału w rozmowach kwalifikacyjnych) oraz akredytowanego programu poprawiającego umiejętności myślenia (*enhancing thinking skills*). Program poprawy umiejętności myślenia składa się z 20 dwugodzinnych sesji grupowej interwencji poznawczo-behawioralnej, która ukierunkowana jest na style myślenia związane z zachowaniami przestępczymi. Obejmuje ona następujące zagadnienia: rozumienia doświadczeń ofiary i konsekwencji popełnionych czynów, umiejętności rozwiązywania problemów, kwestionowania sposobów myślenia prowadzących do podejmowania aktywności przestępczej, zarządzania i kontroli emocji, w tym przede wszystkim złości i lęku, radzenia sobie w kontaktach z innymi, włączając w to kształtowanie kompetencji społecznych i trening asertywności. Kulminacyjnym punktem programu w tej pięcioletniej fazie jest zaprezentowanie na forum, przed innymi skazanymi i personelem ośrodka, wybranego i opracowanego przez siebie zagadnienia.

Etap 3: Kształcenie zawodowe/budowanie kompetencji zawodowych – *Vocational training*. Trzecie pięć tygodni programu koncentruje się na kształtowaniu kompetencji zawodowych (jak np. kursy malowania i tapetowania, tynkowania, spawania, mechaniki samochodowej, gastronomii, pracownika branży przemysłowej), które mają doprowadzić do uzyskania narodowych kwalifikacji zawodowych. Programy doskonalenia zawodowego są dobierane pod kątem typu i miejsca pracy, w którym skazany będzie podejmował działanie na etapie 5 programu. Uczestnicy programu HIT uczestniczą z innymi osadzonymi w Thorn Cross w kursach doskonalenia zawodowego. W czasie trwania tego etapu odbywają się zebrania analizujące każdy indywidualny przypadek, na które zapraszani są zewnętrzni kuratorzy sądowi, a także kontynuowany jest program zapobiegania zachowaniom przestępczym. Głównym zadaniem tych zebrań jest ocena postępów, jakie osadzeni do tej pory poczynili i stworzenie grupy nowych celów, jeżeli wymagała tego sytuacja.

Etap 4: Poprzedzający zwolnienie/poprzedzający wypuszczenie na wolność – *Pre-release*. Czwarte pięć tygodni skoncentrowane jest

na problemach związanych ze zbliżającym się zakończeniem programu i wypuszczeniem na wolność. Osadzeni kończą zaległe kursy kształcenia zawodowego lub edukacyjnego, programy kształtowania kluczowych kompetencji życiowych i społecznych, istotnych w życiu na wolności, oraz biorą udział w dalszym programie pracy grupowej, skoncentrowanej na przeciwdziałaniu zachowaniom przestępczym po wyjściu na wolność. W programie przeciwdziałania zachowaniom przestępczym podejmowano próby wzmocnienia mechanizmów racjonalizacji i negatywnej oceny przestępczości jako takiej, aby zachęcić młodocianych do opierania się presji rówieśników, wzmagających zachowania przestępcze po opuszczeniu zakładu. W czasie trwania tego etapu skazani uczestniczą w rozmowach kwalifikacyjnych z potencjalnymi pracodawcami, a także w rozmowach dotyczących praktyk zawodowych. W ostatni piątek przed przejściem do etapu 5, podczas ceremonii wręczania dyplomów, każdy uczestnik programu prezentuje dokument potwierdzający uzyskane w HIT kwalifikacje, zgodne ze standardami narodowymi.

Etap 5: Umieszczenie w społeczności lokalnej/powrót do społeczności lokalnej – *Community placement*. Na ostatnie pięć tygodni składa się praca lub praktyki odbywane na wolności w społeczności lokalnej. Młodociani przestępcy wypuszczani są na podstawie tymczasowych przepustek w każdy poniedziałek i wracają do zakładu w każdy piątek. Zwolnienie poprzedzone jest oceną ryzyka i sprawdzenia, czy osadzony znajduje się pod wskazanym adresem (potwierdzonym przez kuratora sądowego). Za wykonywaną pracę mogą, ale nie muszą, otrzymywać pensje. Cel etapu 5 ukierunkowany jest na zapewnienie nieletniemu stałej pracy lub zdobycia praktyki zawodowej po wyjściu na wolność. Podczas trwania etapu 5 otrzymywali oni wsparcie od przydzielonego każdemu indywidualnie oficera i mentorów ze społeczności lokalnej, którymi byli wolontariusze ze Stowarzyszenia SOVA³⁹. Więzień musiał się spotykać ze swoim mentorem z SOVA przynajmniej raz w tygodniu⁴⁰.

Mimo przychylności władz i pokładanych nadziei co do skuteczności tego typu oddziaływań, *High Intensity Training* czy podobne formy strategii interwencji nie rozpowszechniły się w Anglii. Obok wspomnianego, funkcjonującego na trochę innych zasadach, zakładu w Colchester (przyp. 36), HIT stosowano przez krótki okres w zakładzie dla młodocianych w Deerbolt.

Ten stan rzeczy może być wynikiem niejednoznacznych efektów takiego podejścia.

³⁹ Jest to, działająca od 1975 roku, organizacja charytatywna koncentrująca swoją działalność na wspieraniu osób wykluczonych, zagrożonych dokonaniem czynów przestępczych, więcej zob.: <http://www.sova.org.uk/>

⁴⁰ D.P. Farrington et al., *Evaluation of two intensive regimes*, s. 6-7.

Badania (...) wykazały, że osadzeni biorący udział w programie HIT przejawiali: bardziej pozytywne nastawienie w stosunku do personelu, wyższy poziom kontroli agresji oraz lepszą samoocenę. Udział w programie nie wpłynął jednak na zmianę stosunku osadzonych do przestępczości, nie poprawił ich relacji z innymi skazanymi oraz nie wpłynął na poziom odpowiedzialności i poprawę ich zachowania⁴¹.

Analiza kosztów i zysków, opracowana na podstawie popełnionych przestępstw prowadzących do ponownego skazania, pokazała, że oszczędności wynikające z mniejszej liczby przestępstw popełnianych przez biorących udział w programie HIT zrekompensowały dodatkowe koszty związane z prowadzeniem takiego reżimu⁴².

Zakończenie

Krytyka, czy wręcz likwidowanie boot campów i podobnych rozwiązań, brak naśladowców mimo nośności idei wynika z braku spodziewanych efektów tego typu oddziaływań. Jak pokazują liczne opracowania, sama dyscyplina, szok ostrej inkarceracji nie jest skutecznym impulsem do zmiany, do odstąpienia od przestępstwa. Co już parokrotnie podkreślano, koncentrowanie się jedynie na czynnikach niekryminogennych nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Analizy wyraźnie pokazują, że im więcej działań korekcyjno-terapeutycznych w zakresie edukacji, rozwoju umiejętności życiowych i myślenia, odwołujących się do dorobku „what works”, tym efekty oddziaływań lepsze, czego przykładem jest choćby cytowane opracowanie porównujące skuteczność metod oddziaływań w *High Intensity Training* (HIT) w Thorn Cross YOI i Colchester Military Corrective Training Centre (MCTC).

Konstruowanie oddziaływań jedynie na rygorystycznej dyscyplinie opartej na militarnych wzorcach niesie ze sobą wiele niebezpieczeństw. Jak pokazują przykłady stanfordzkiego eksperymentu więziennego P. Zimbardo, czy przypadki nadużyć w więzieniu Abu Ghraib w Iraku, „czynniki sytuacyjne kształtujące nasze zachowanie przy wielu okazjach są o wiele silniejsze niż nam się wydaje, lub niż jesteśmy w stanie przyjąć do wiadomości”⁴³. Istnieje wiele opracowań potwierdzających tezę dominacji wpływów sytuacyjnych nad predyspozycjami osobowościowymi, lecz Zimbardo dodaje jeszcze szerszą perspektywę,

⁴¹ D. Ambrose, *Research Into High-Intensity Training*, s. 139-140.

⁴² D.P. Farrington et al., *Evaluation of two intensive regimes*, s. 14.

⁴³ P. Zimbardo, *Efekt Lucyfera. Zrozumieć jak dobrzy ludzie zwracają się ku złu*, Warszawa 2008, s. 16.

odnosząc się do nadrzędnej siły mogącej uczynić zła z dobra. Przez siłę tę rozumie System – czyli kompleks czynników kształtujących kontekst sytuacyjny. (...) Wyłoniony został zestaw dynamicznych procesów psychologicznych, które mogą popychać dobrych ludzi do złych czynów, a wśród nich: deindywidualizacja, posłuszeństwo względem autorytetów, bierność w obliczu zagrożenia, samousprawiedliwienie i racjonalizacja. Jednym z podstawowych procesów wpływających na transformację zwykłych, normalnych ludzi w bezdusznych lub wręcz wszetecznych krzewicieli zła jest dehumanizacja. Działa ona jak ślepotą mózgową, która przesłania myślenie i zaszczenia przekonanie, że inne osoby to mniej niż ludzie. Sprawia, że niektóre osoby zaczynają postrzegać innych ludzi jak wrogów zasługujących na dokuczliwe tortury i unicestwienie⁴⁴.

Niestety, doświadczenia wielu obozów dyscyplinujących tylko potwierdzają powyższe tezy. Druzgocącą krytykę przynosi raport *United States Government Accountability Office* – GAO dla Komitetu do spraw Edukacji i Pracy Izby Reprezentantów z 2007 roku na temat nadużyć i przypadków śmierci w placówkach dla nieletnich. Donosi on o 1619 incydentach maltretowania nieletnich przez personel w 33 stanach, włączając w to przypadki zakończone zgonem.

Współcześnie obozy są w wyraźnej defensywie i choć może nie znikną całkowicie z mapy systemu reakcji na czyny zabronione, z pewnością reguły ich funkcjonowania muszą ulec daleko idącym zmianom. Zimbardowski „system”, zamieniający dobro w zło, jak widać działa i najlepsza selekcja wychowanków, najlepszy dobór kadry i programów mogą nie zapobiec temu „że niektóre osoby zaczynają postrzegać innych ludzi jak wrogów zasługujących na dokuczliwe tortury i unicestwienie”.

Swoistą alternatywą dla oddziaływań opartych na strategiach awersyjnych są różne programy terapii czy resocjalizacji, wykorzystujące czynnik ekstremalnych warunków środowiska. Adresowane są dla osób z różnymi problemami, w różnym stopniu zdemoralizowanych⁴⁵. Unikają one wielu błędów, czy raczej należałoby powiedzieć – elementów systemu, z jakimi spotykamy się w obozach dyscyplinujących. Są jednak tylko swoistą alternatywą; niebezpieczeństwo pozostaje, bo również tutaj mamy zazwyczaj do czynienia z wieloma czynnikami sytuacyjnymi, które mogą zatriumfować nad predyspozycjami osobowościowymi i doprowadzić „dobrego człowieka” do czynienia zła. Wydaje się, że w większości przypadków

⁴⁴ Tamże, s. 16-18.

⁴⁵ Można tu wymienić choćby: Lone Star Expeditions, Texas (wiek 14-17), Adirondack Leadership Expeditions, New York (wiek 13-17), SUWS of the Carolinas, North Carolina (wiek 14-17), Phoenix Outdoor, North Carolina (wiek 13-17), Four Circles Recovery Center, North Carolina (wiek 18-28), Aspen Achievement Academy, Utah, Passwiok to Recovery, Utah (wiek 18), Aspen Ranch, Utah (wiek 13-17), Outback Therapeutic Expeditions, Near Salt Lake City (wiek 14-18), Turn-About Ranch, Utah (wiek 12-18), SUWS Youth & Adolescent, Idaho (wiek 11-17), SageWalk, Oregon (wiek 13-17).

sprawców, którzy trafili do boot campów i innych placówek stosujących podobne formy resocjalizacji, dużo efektywniejsze, choć już nie tak nośne społecznie, są próby oddziaływań podejmowane w środowisku lokalnym. Bez izolacji, bez zrywania więzi z rodziną, bez stygmatyzacji, która zazwyczaj tylko potęguje trudności i trwale usuwa poza nawias społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

- Ambrose D., *Research Into High-Intensity Training (HIT) with Young People*, [w:] *Psychological Research in Prisons*, red. G.J. Towl, Wiley-Blackwell 2006.
- Andrews D.A., Bonta J., *The Psychology of Criminal Conduct*, Ottawa 2010.
- Bałandynowicz A., *Probacja. System sprawiedliwego karania*, Warszawa 2002.
- Bałandynowicz A., *System probacji – kary średniej mocy i środki wolności dozorowanej jako propozycja sprawiedliwego karania*, Prokuratura i Prawo, 2005, nr 12.
- Benda B.B., Pallone N.J., *Rehabilitation Issues, Problems and Prospects in Boot Camp*, Haworth Press 2005.
- Bourque B.B. et al., *Boot Camps for Juvenile Offenders: An Implementation Evaluation of Three Demonstration Programs. A Final Summary Report Presented to The National Institute of Justice* – tekst dostępny na stronie: <http://www.ncjrs.gov/txtfiles/bootjuv.txt>
- Caputo G., *Intermediate Sanctions in Corrections*, University of North Texas Press, Denton Texas 2004.
- Census of State and Federal Correctional Facilities*, 2000, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics 2003.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2003.
- Correctional Boot Camps: A Tough Intermediate Sanction*, Research Report, red. D.L. MacKenzie, E.E. Hebert, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice 1996.
- Dictionary of Prisons and Punishment*, red. Y. Jewkes, J. Bennett, Willan Publishing 2007.
- Donna M., Bishop D.M., Decker S.H., *Punishment and Control: Juvenile Justice Reform in the USA*, [w:] *International Handbook of Juvenile Justice*, eds J. Junger-Tas, S.H. Decker, Dordrecht 2006.
- Düinkel F., *Juvenile Justice in Germany: Between Welfare and Justice*, [w:] *International Handbook of Juvenile Justice*, eds J. Junger-Tas, S.H. Decker, Dordrecht 2006.
- Farrington D.P. et al., *Evaluation of two intensive regimes for young offenders*, Home Office Research Study, 2002, 239.
- Farrington D.P., Painter K.A. Jolliffe D., *Military Corrective Training Centre: An Evaluation*, [w:] *Psychological Research in Prisons*, eds G.J. Towl, Wiley-Blackwell 2006.
- Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa 1975.
- Goldson B., Muncie J., hasło – boot camp – *Dictionary of Prisons and Punishment*, eds Y. Jewkes, J. Bennett, Willan Publishing 2007.
- Gover A.R., MacKenzie D.L., Style G.J., *Boot camps and traditional correctional faci-*

- lities for juveniles. A comparison of the participants, daily activities, and environments, *Journal of Criminal Justice*, 2000, vol. 28.
- Graham J., Moore C., *Beyond Welfare Versus Justice: Juvenile Justice in England and Wales*, [w:] *International Handbook of Juvenile Justice*, eds J. Junger-Tas, S.H. Decker, Dordrecht 2006.
- Independent Monitoring Board HMYOI Thorn Cross Annual Report May 2010 – April 2011.
- Juvenile Offenders and Victims*, 2006 – National Report.
- Kilgore D., Meade S., *Look What Boot Camp's Done for Me*, *Journal of Correctional Education*, 2004, vol. 55, no. 2.
- Kosewski M., *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
- MacKenzie D.L., Armstrong G.S., *Correctional boot camps: Military Basic Training or a Model for Corrections?* SAGE 2004.
- MacKenzie D.L., Wilson D.V., Kider S.B., *Effects of correctional boot camps on offending*, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2001, vol. 578.
- Marsteller D., *Manatee's boot camp introuble Facility struggling with rate of recidivism, budget deficit*, artykuł dostępny www.rickcross.com/reference/teenboot/teenboot51.html
- Muskała M., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w angielskim systemie penitencjarnym*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego*, 2012, nr 76/77.
- NIH State-of-the-Science Conference Statement on Preventing Violence and Related Health Risking Social Behaviors in Adolescents, October 1315, 2004.
- Peters M., Thomas D., Zamberlan Ch., *BOOT CAMPS for Juvenile Offenders Program Summary*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention 1997.
- Płatek M., *Nowy etap w dyskusji nad karą pozbawienia wolności*, *Państwo i Prawo*, 2009, nr 1.
- Pratt J., *Penal populism*, London-New York 2007.
- Report on a full announced inspection of HMYOI Thorn Cross 18-22 April 2005 by HM Chief Inspector of Prisons.
- Report on an unannounced short follow up inspection of HMYOI Thorn Cross (juvenile unit) 19-21 November 2007 by HM Chief Inspector of Prisons.
- Report on an unannounced short follow-up inspection of HMP &YOI Thorn Cross 28-30 July 2008 by HM Chief Inspector of Prisons.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich, od opieki do odpowiedzialności*, Oficyna a Wolters Kluwer Business 2007.
- Stańdo-Kawecka B., *Zapobieganie przestępczości nieletnich w świetle evidence based Policy*, [w:] *W kręgu prawa nieletnich*, red. P. Hofmański, S. Waltoś. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Marianny Korcyl-Wolskiej, Warszawa 2009.
- Stańdo-Kawecka B., *O koncepcji resocjalizacji w polskiej literaturze naukowej polemicznie*, *Probacja*, 2010, nr 1.
- Tyler J., Darville R., Stalnaker K., *Juvenile boot camps: a descriptive analysis of program diversity and effectiveness*, *The Social Science Journal*, 2001, vol. 38.
- Zimbardo P., *Efekt Lucyfera. Zrozumieć jak dobrzy ludzie zwracają się ku złu*, Warszawa 2008.